

STAPHORST

een eigen wereld

STAPHORST EEN EIGEN WERELD

bosch stabbers

Arnhem, Den Haag
Juni 2004

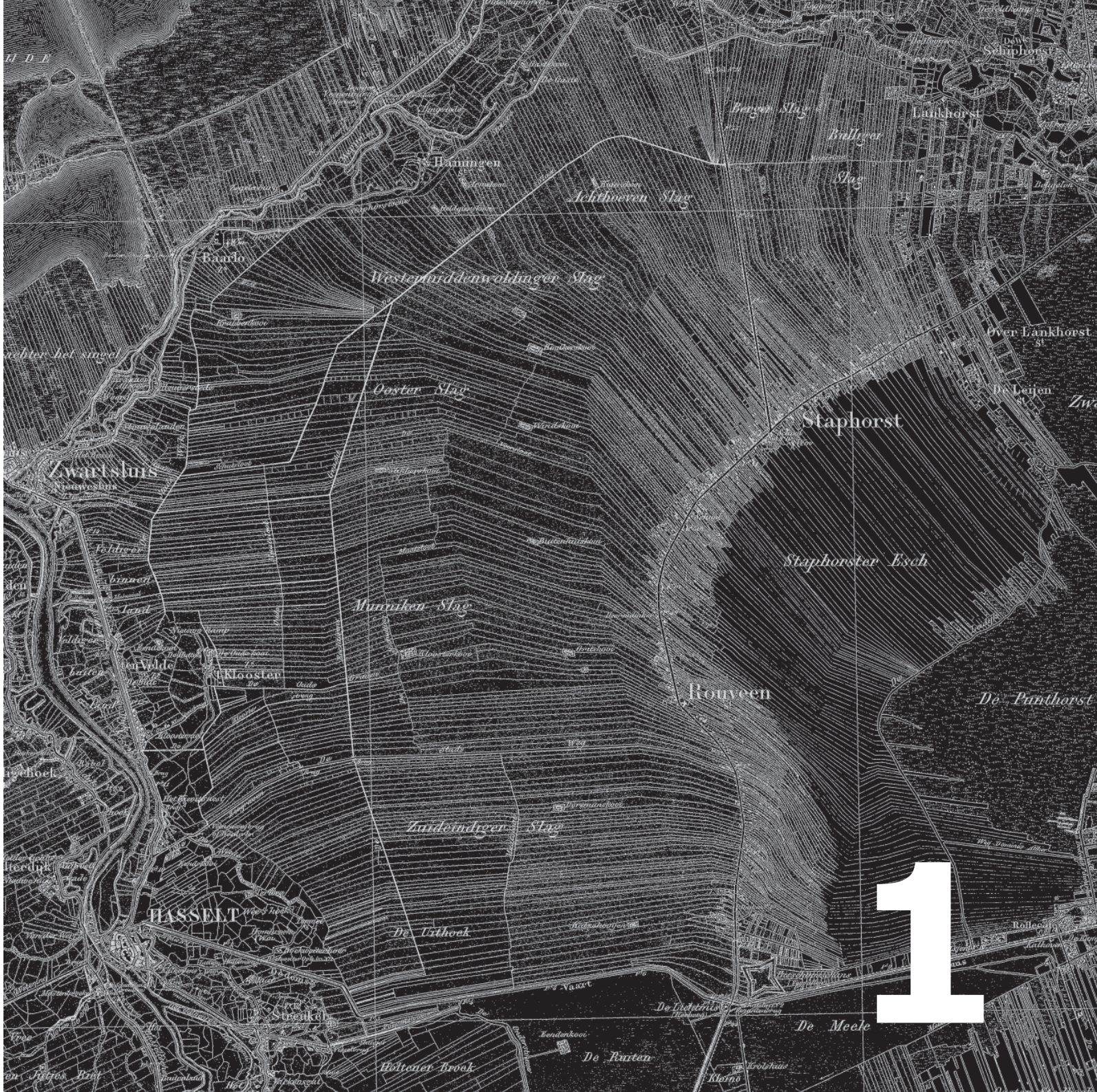

Opgesteld in opdracht van Gemeente Staphorst en Provincie Overijssel in samenwerking met Het Oversticht
Dit rapport is financieel mogelijk gemaakt door een projectsubsidie Belvedere

0

INHOUD

1	STAPHORST EN BELVEDERE	... 7	5	BESCHERMD GEZICHT EN BELEID	... 45
	1.1	Een uniek landschap		5.1	Beschermde gezicht
	1.2	Behoud door ontwikkeling		5.2	Effectuering van het beschermde gezicht
	1.3	De opgave			
	1.4	Status			
	1.5	Proces			
	1.6	Opbouw rapport			
2	ONTGINNING VAN HET VEEN	... 13	6	PERSPECTIEF VOOR STAPHORST	... 55
	2.1	Hoogveen		6.1	Ondernemend dorp met een rijke cultuurhistorie
	2.2	Geren, Leidijken en Zijdwendes		6.2	Het Landschap
	2.4	Dorpsverplaatsingen		6.3	De Streek
	2.4	Richtingverdraaiing		6.4	De Boerderij en haar erf
	2.5	De Streek			
	2.6	Verdikking door vererving			
3	KENMERKEND STAPHORST	... 12	7	WERKEN AAN UITVOERING	... 87
	3.1	Het Singellandschap		7.1	Van beschermde gezicht naar geregisseerd proces
	3.2	De Streek		7.2	Landschap + lint + boerderij
	3.3	De Boerderij		7.3	De Staphorster aard
				7.4	Het verhaal van Staphorst
				7.5	Overzicht projecten
4	STREEK IN ONTWIKKELING	... 35			
	4.1	Landschap in ontwikkeling			
	4.2	Ontwikkelingen op de Streek			
	4.3	Verandering van de boerderij			

STAPHORST EN BELVEDERE

1

1

STAPHORST EN BELVEDERE

1.1 Een uniek landschap

Het landschap van Staphorst is een begrip. Het is een voor Nederland uniek landschap, rijk aan specifieke, gebiedsgebonden cultuurhistorische waarden. Het is een karakteristiek landschap, met een sterk onderscheidende ruimtelijke identiteit.

Het landschap van Staphorst maakt in een oogopslag een belangrijk deel van haar bijzondere geschiedenis, welke zo sterk verweven is met een misschien wel even bijzondere sociaal-culturele structuur (familiezin, 'noabersplicht', religie), zichtbaar.

De cultuurhistorische waarden van het landschap van Staphorst betreffen niet alleen de bouwkundige elementen, zoals de talloze monumentale boerderijen met hun minstens zo bijzondere bijgebouwen, maar vooral ook de landschappelijke structuren.

De verkavelingsstructuur, de erfstructuur en de boerderijarchitectuur zijn in belangrijke mate bepalend voor de eigen ruimtelijke identiteit van het landschap van Staphorst.

Maar Staphorst is naast een cultuurhistorisch rijk landschap óók een dynamisch landschap.

Wie de kaart van begin twintigste eeuw vergelijkt met het kaartbeeld eind twintigste eeuw ziet dat ook in Staphorst de ontwikkelingen zijn doorgedaan. Het dorp Staphorst is aanzienlijk in omvang toegenomen en heeft zich ook buiten het lint uitgebreid. De kavels zijn aanmerkelijk verbreed, de elzensingels in aantal en omvang gereduceerd.

Wie door het gebied gaat ziet dat ook op een lager schaalniveau de veranderingen zijn ingezet. De laatste

jaren zijn veel van de karakteristieke bijgebouwen gesloopt. Ook is zichtbaar hoe boerderijen hun agrarische functie hebben verloren. Zij hebben plaatsgemaakt voor wonen, autobedrijven, horeca of fitness. Tot slot nemen de details in het landschap af. Het kenmerkende streekeigen kleurgebruik en de karakteristieke erfinrichting bepalen steeds minder het beeld in het lint.

In de toekomst zullen de veranderingen onverminderd doorgang vinden. Er zal ruimte nodig zijn voor woningbouw en bedrijvigheid, meer boerderijen zullen hun agrarische functie verliezen en om hergebruik vragen. Daarnaast zal ook in de toekomst de vraag naar nieuwe woningen, voor de opvang van de eigen groei, blijven bestaan.

1.2 Behoud door ontwikkeling

Vanwege de unieke cultuurhistorische betekenis van het gebied is Staphorst aangewezen als Belvedere-gebied. In de nota Belvedere (Min. van OCW, LNV, VROM en VW; 1999) is het rijksbeleid neergelegd over de relatie tussen cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting. Centrale doelstelling van de nota is dat de cultuurhistorische identiteit sterker richtinggevend wordt voor de inrichting van de ruimte in ons land. In het kader van de Nota Belvédère zijn de cultuurhistorisch meest waardevolle gebieden en steden in Nederland op kaart gezet. Staphorst is één van deze gebieden. Deze aanduiding betekent niet dat het gebied "onder een glazen stolp" moet worden geplaatst. Geenszins, Staphorst is een levend landschap waar de ontwikkelingen door moeten kunnen gaan. Waar het om gaat is dat, gezien de bijzondere waarden van het gebied, zorgvuldig met de ontwikkelingen wordt omgegaan. "*Noblesse oblige, Adel verplicht*". De aanduiding tot

Belvédère gebied legt bovenal de morele verplichting op dat men zich bij de ontwikkelingen zoals die in het gebied spelen extra rekenschap geeft van de bijzondere waarden die dit gebied vertegenwoordigt. Het gaat bij Belvedere dan ook nadrukkelijk niet om 'behoud', maar om 'behoud door ontwikkeling'.

Het vizier moet niet alleen zijn gericht op het verleden, maar vooral ook op de toekomst. Hoe kunnen wij zorgen dat de waarden van het verleden voor de toekomst behouden blijven en daarin een nieuwe betekenis kunnen krijgen, zonder het gebied 'op slot' te willen doen?

1.3 De opgave

Dit project heeft betrekking op het dorpslint (de Streek) en de overgang naar het direct daaraan grenzend agrarisch achterland en heeft de cultuurhistorie als centraal thema. Het is een gezamenlijk initiatief van de Provincie Overijssel, de Gemeente Staphorst en het Oversticht.

Doel van het project is een beter evenwicht te bereiken tussen maatschappelijke en ruimtelijke ontwikkelingen in Staphorst enerzijds en de instrumenten van ruimtelijk beleid en cultuurbehoud anderzijds. Het doel van de Belvederestudie is daarmee meerledig:

- De studie wil de eigen identiteit van het lint in beeld brengen. Wil bewoners, gebruikers, bestuurders, planontwikkelaars en plantoetsers weer bewust maken van de 'genius loci' ; de geest van de plek, in de verwachting dat vanuit dat besef van de bijzondere eigenheid van de plek meer afgewogen keuzes voor de toekomstige ontwikkeling van het gebied zullen worden gemaakt.
- De studie wil voor het lint als geheel aangeven hoe dit zodanig kan worden ontwikkeld dat de cultuurhistorische waarden van dit gebied niet alleen behouden blijven, maar ook een hernieuwde betekenis krijgen.

- De studie wil een leidraad bieden voor een aantal actuele vraagstukken, zoals de vraag hoe om te gaan met functieveranderingen van boerderijen en uitbreiding van woningbouw in het lint.

1.4 Status

De Belvederestudie moet niet worden gezien als een 'duizend-dingen-doekje'. Het is geen plandocument dat op alle ruimtelijke vragen en ontwikkelingen een antwoord geeft. Het rapport beperkt zicht tot het lint en achterliggende landschap en heeft de cultuurhistorische identiteit als vertrekpunt. Ruimtelijke kwesties op het gebied van bijvoorbeeld bedrijfsterreinen, water, verkeer e.d. komen in deze studie niet of slechts zijdelings aan bod. Voor dergelijke zaken is een integrale visie op de toekomstige ruimtelijke structuur van Staphorst in ontwikkeling. Het thans voorliggend rapport biedt handreikingen voor deze en andere nog op te stellen beleidsdocumenten.

Niet alle relevante aspecten kunnen in het kader van deze studie tot in detail behandeld worden. Het project beoogt een visie te presenteren op de toekomst van de Streek; een toekomst waarin de rijke cultuurhistorie centraal staat en de inspiratie vormt voor nieuwe ontwikkelingen. Deze studie wil bovenal verleiden, wil mogelijkheden aangeven. De betrokken overheden en instanties wordt opgeroepen deze visie te vertalen naar beleid, uitvoeringsprogramma's, stimuleringsregelingen en dergelijke. De uitkomsten van dit project kunnen gebruikt worden als onderlegger bij de herziening van streekplan, structuurvisie of bestemmingsplan, of bij de uitwerking van de Welstandsnota.

1.5 Proces

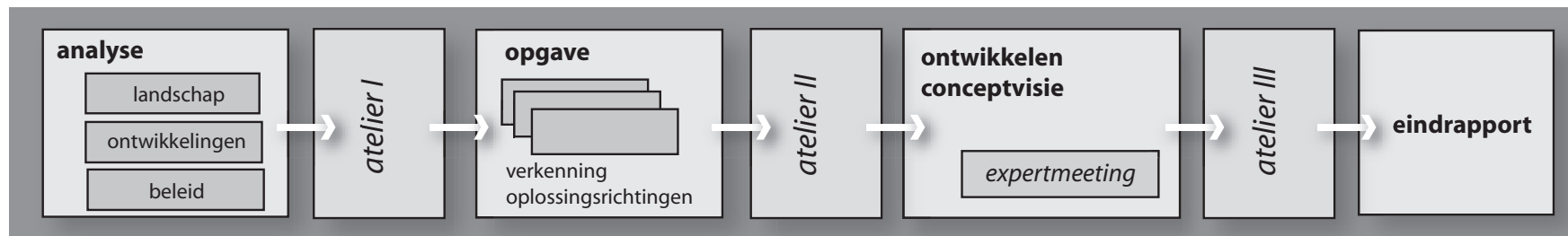
Dit project is totstandgekomen in samenspraak met de gemeente Staphorst, provincie Overijssel, het Oversticht, de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) en bewoners van Staphorst – Rouveen. Het rapport is opgesteld door Bosch Slabbers landschapsarchitecten in samenwerking met het Oversticht.

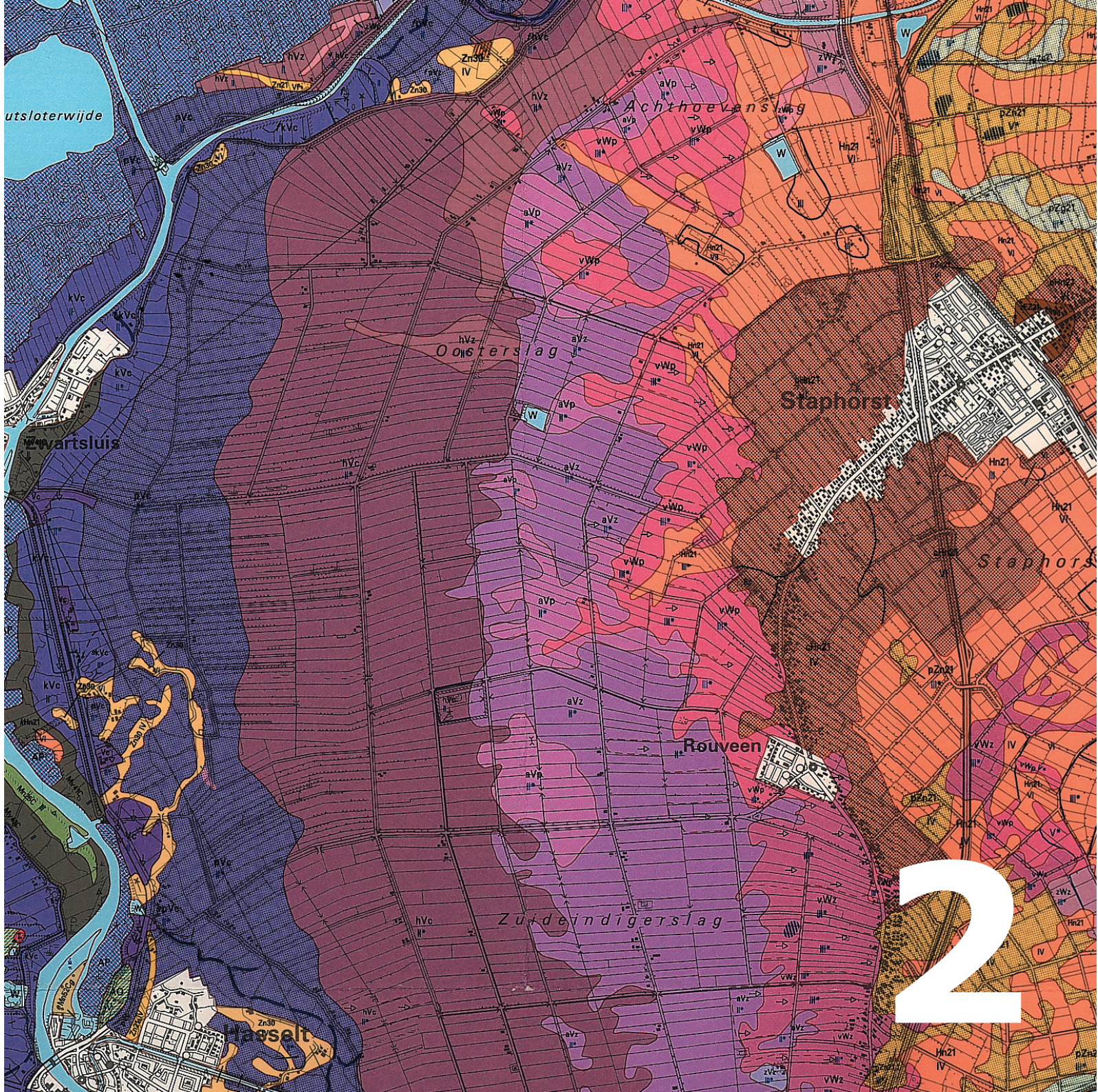
De bewoners van "de Streek" zijn door middel van een aantal ateliers betrokken bij de planvorming (zie schema). Tijdens het 1^e atelier stond het benoemen van de kwaliteiten, knelpunten en ontwikkelingen centraal. Het 2^e atelier ging in op een eerste verkenning van de opgaven en de mogelijke oplossingsrichtingen. Tijdens het derde en laatste atelier zijn visie en aanbevelingen aan de bewoners gepresenteerd. De ateliers dienen een meervoudig doel. In de eerste plaats zijn de betrokkenen in de gelegenheid gesteld mee te denken over de toekomst van hun Streek en de rol die de cultuurhistorische kwaliteiten daarin speelt. In de tweede plaats hebben de ateliers nuttige informatie aangeleverd die verwerkt is in de visie. Hierbij gaat het enerzijds om de deskundigheid zoals die over het gebied en haar geschiedenis aanwezig is, maar ook om de 'aard' van de Staphorster; hoe denkt de Staphorster over de toekomst van de Streek, hoe staat men tegenover cultuurhistorie, beschermd dorpsgezicht, welstand etc.

1.6 Opbouw rapport

Dit rapport start (hoofdstuk 2) met een verkenning van de ontstaansgeschiedenis van Staphorst en Rouveen. Hierbij wordt aangegeven hoe de ontginning van het veen ter hand is genomen en hoe dat proces heeft geleid tot de Streek zoals we die nu kennen.

Hoofdstuk 3 geeft een kenschets van Staphorst, waarin wordt ingegaan op de belangrijkste kenmerken en cultuurhistorische kwaliteiten. Vervolgens komen in hoofdstuk 4 de belangrijkste ruimtelijke ontwikkelingen aan bod. Hier wordt ingegaan op het effect dat bepaalde ontwikkelingen hebben (gehad) op de cultuurhistorische kwaliteit van Staphorst. Hoofdstuk 5 behandelt de wijze waarop de Staphorster cultuurhistorie beleidsmatig is ingebed. Specifieke aandacht wordt hierbij besteed aan het beschermde dorpsgezicht. Hoofdstuk 6 presenteert een visie op de toekomst van de cultuurhistorie. Hoofdstuk 7 formuleert conclusies en aanbevelingen.

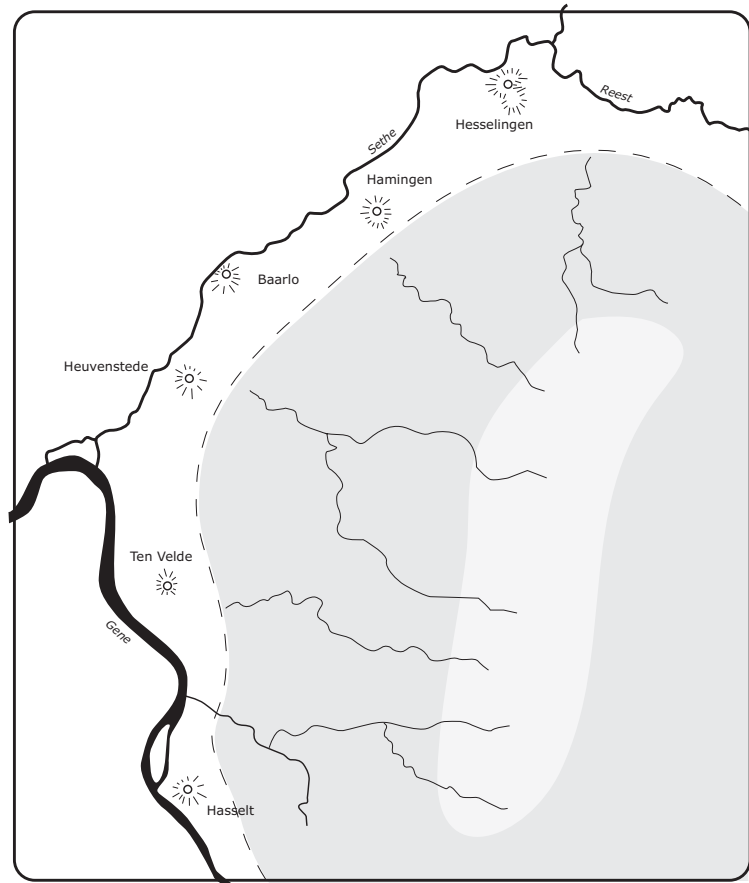

ONTGINNING VAN HET VEEN

2

2

ONTGINNING VAN HET VEEN

2.1 Hoogveen

Waar nu Staphorst en Rouveen zijn gesitueerd, ligt in de vroege middeleeuwen een meters dik hoogveenpakket. Dit veen wordt aan de west- en noordzijde begrensd door de beekdalen van de Gene (nu: Zwarte water), de Sethe (nu: Meppeler diep) en de Reest. Het veenpakket neemt in oostelijke richting in dikte af. Daar ligt het pleistocene zand dicht onder het oppervlakte.

De oudste bewoningsplaatsen in het gebied bevinden zich langs de beken. Op rivierduinen en dekzandruggen langs de beekdalen liggen de vroegste nederzettingen zoals Hesselingen, Hamingen, Baarlo, Heuvenstede en ten Velde. De bewoners van deze dorpen hebben kleine gedeeltes van het veengebied in gebruik. Rond het jaar 1000 krijgt de Bisschop van Utrecht de zeggenschap over grote delen van Drenthe en Overijssel. Onder regie van dit Bisdom is omstreeks 1180 begonnen met een grootschalige ontginning van het veen.

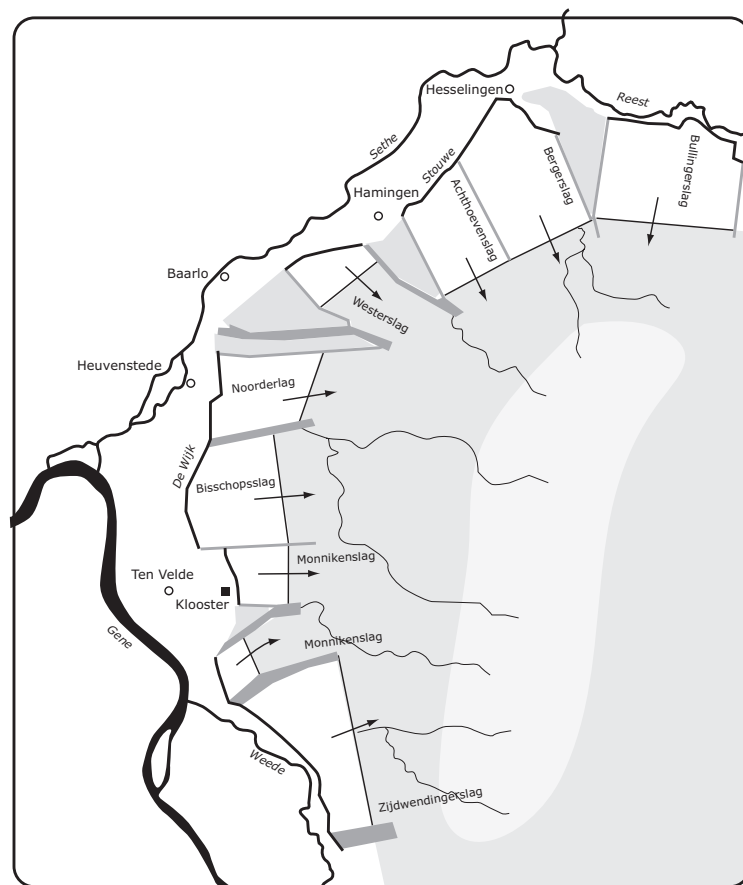
2.2 Geren, Leidijken en Zijdwendes

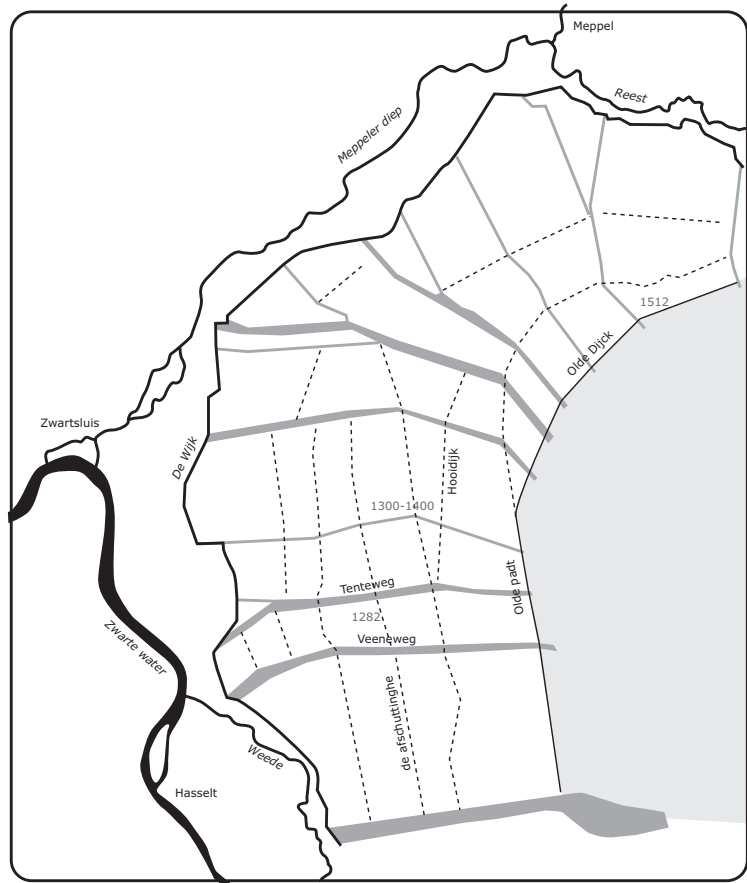
Het veengebied wordt hiertoe verdeeld in een aantal slagen. Deze slagen worden opgedeeld in ontginningshoeven met een vaste perceelsbreedte van ca. 125 meter. Deze breedte komt overeen met de standaard breedtemaat van de cope-ontginningen in het Hollands-Utrechtse veengebied die eveneens onder leiding van het Bisdom Utrecht ter hand zijn genomen.

Staphorst en Rouveen krijgen elk vier slagen toebedeeld. In Staphorst tellen deze slagen 48 hoeven, in Rouveen 62. Het startpunt van de ontginning ligt ter hoogte van De Wijk. Langs of dichtbij de Wijk hebben de eerste kolonisten zich gevestigd.

De kolonisten binnen een slag trekken gezamenlijk op bij het ontginnen van het veen. Min of meer loodrecht op de ontginningsas worden sloten gegraven ter ontwatering van het veen en begrenzing van de percelen. Aan de achterzijde van de slagen worden zgn. leidijken aangelegd. Tussen de slagen worden kades opgeworpen en watergangen gegraven om het zure veenwater dat vanaf de hoger gelegen delen op het ontgonnen gebied toestroomt, te weren en snel af te voeren.

Langs de ontginningsbasis wordt het patroon van slagen op enkele plekken onderbroken door wigvormige "reststukken". Deze zogenaamde geren lijken bij de verdeling van het veen uitgespaard om oudere gebruiksrechten op het veen te respecteren. De geren liggen allen tegenover de eerder genoemde oude nederzettingen in het gebied.

2.3 Dorpsverplaatsingen

Na de ontginning worden de gronden in gebruik genomen als bouwland (rogge en graan) en weiland. Door de ontwatering van het ontgonnen veen treedt klink en oxidatie op. Dit brengt een gestage maaiveldsdaling met zich mee. Na verloop van tijd wordt de bovenlaag van de grond te vochtig om nog langer als akkerland te gebruiken. De oplossing wordt gevonden door een nieuw stuk veen te ontginnen. Hierbij vormt de bestaande leidend de nieuwe onginningbasis. De zijwendes worden naar achter doorgetrokken en een nieuwe leidend wordt opgeworpen.

De oude leidend wordt vroeg of laat doorgegraven. De vroegere bouwlanden krijgen een functie als hooi- of weiland.

Met de ontginning van nieuwe stukken veen schuift het zwaartepunt van de bedrijvigheid steeds verder op. Op den duur wordt de afstand tussen woonplaats en akkers zo groot dat boerderijen naar achteren verplaatst worden. Zo krijgt men tevens een hogere en dus drogere woonplaats. Dit proces van dorpsverplaatsing herhaalt zich in zowel Staphorst als Rouveen diverse malen. Opvallend is daarbij dat de kerk telkens een tijdje achterblijft. De oorzaak daarvan moet worden gezocht in het feit dat men het stenen bouwwerk minder gemakkelijk verplaatst dan een houten boerderij. Daarnaast werden in de nabijheid van een kerk mensen begraven en verplaatsing van een begraafplaats zal ook destijds gevoelig hebben gelegen.

2.4 Richtingverdraaiing

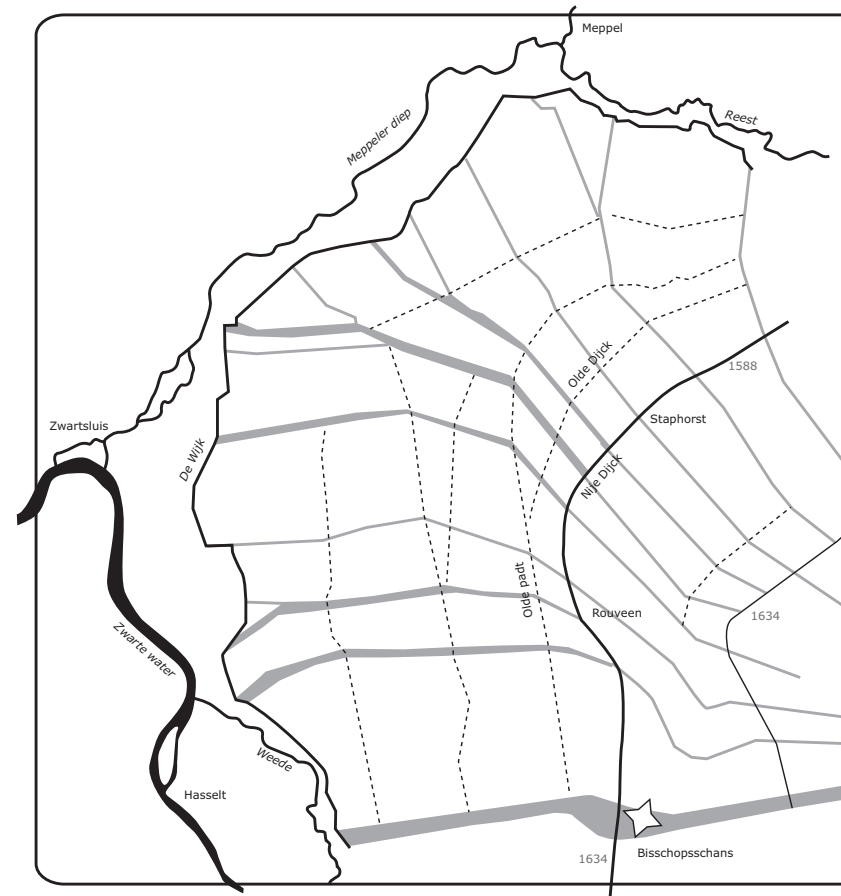
In eerste instantie ontwikkelen de slagen zich onafhankelijk van elkaar. Al snel onderkent men de noodzaak om de ontginningen op elkaar af te stemmen. De sterke kromming van de eerste ontginningsas maakt dat bij het voortschrijden van de occupatie de verschillende groepen kolonisten voortdurend met elkaar rekening moeten houden.

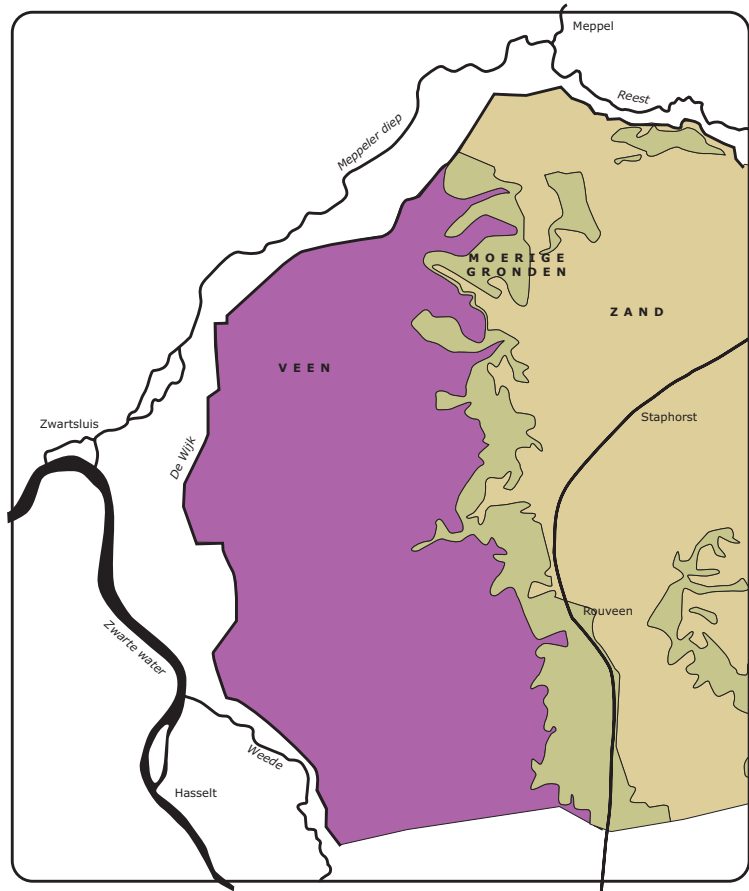
De beschikbare ruimte neemt naar achter toe steeds verder af. Als gevolg hiervan worden de percelen smaller en moet de ontginningsrichting diverse malen worden aangepast. Een verandering van de perceelsrichting vindt altijd plaats ter hoogte van een leidijk. Een gezamenlijke richtingverandering gaat het beste wanneer de leidijken in een lijn liggen. De diverse leidijken vormen in de loop van de tijd steeds meer een gesloten front. Bijkomend voordeel van een gesloten leidijkfront is dat met minder zijwendes volstaan kan worden.

Op een gegeven moment zijn de leidijken van Rouveen en Staphorst samengevoegd tot een lint; de 'olde dijck'. Dit is de voorloper van het huidige lint dat eind 16^e eeuw tot stand komt.

Met het bereiken van de 'nieuwe dijck' komt een eind aan het steeds verder opschuiven van de dorpen. Het lint ligt nu op een stevige, zandige ondergrond waardoor verplaatsing niet meer nodig is. De ontginning gaat wel verder. Als gezamenlijk richtpunt wordt een punt ver in het veen gekozen; de Punthorst. De percelen worden naar achteren steeds smaller en maken vooral bij Rouveen een sterke kromming.

Als laatste leidijk wordt de 'Staten Leidijk' aangelegd.

2.5 De Streek

Het huidige lint wordt in de volksmond ook wel 'De Streek' genoemd. Kenmerkend voor het lint is de boogvorm; een directe afgeleide van de vorm van de ontginningsbasis. Opvallend is de verdraaiing van de perceelsrichting ten opzichte van de weg: in Staphorst staat deze vrijwel haaks op de weg terwijl verder naar het zuiden, in Rouveen, de verkavelingsrichting onder een scherpe hoek staat met de weg. Ook de boerderijen staan hier niet haaks op de weg maar volgen de richting van de percelen.

Een verklaring hiervoor kan zijn dat de Staphorster kolonisten al verder veeninwaarts waren dan de Rouveners. Vanuit de ontginningsbasis (de Wijk) is te zien dat de vier slagen van Staphorst in vrijwel een rechte lijn naar het zuidoosten lopen. De slagen van Rouveen daarentegen worden, door de beperkte ruimte naar achter toe, gedwongen hun perceelsrichting keer op keer bij te stellen.

Het verschil in tempo kan samenhangen met het feit dat het zand bij de Staphorster slagen dichtter aan de oppervlakte lag en het veenpakket dus dunner was dan in de omgeving van Rouveen.

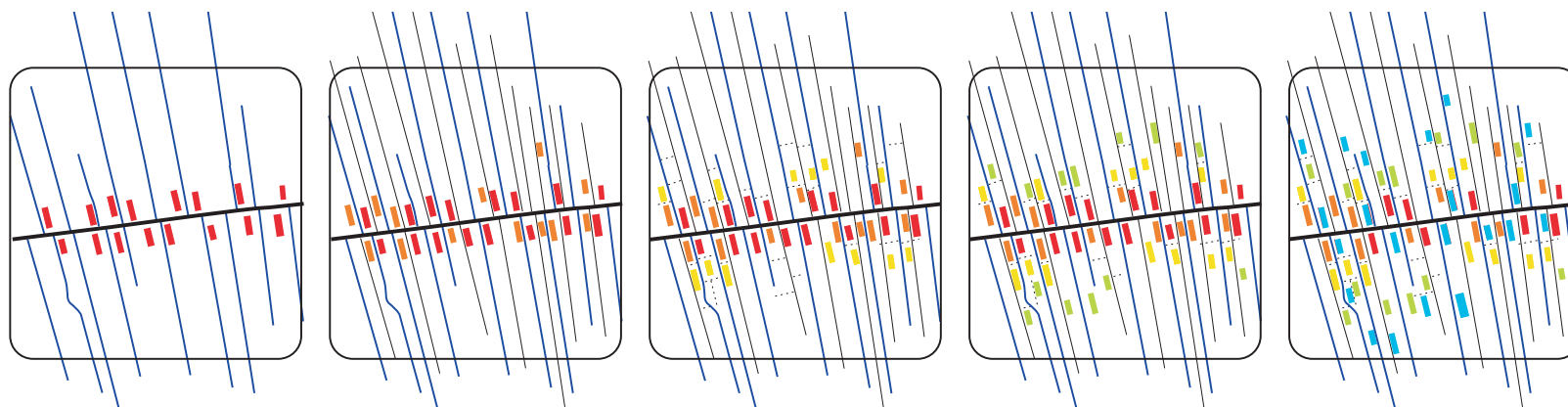
De boogvorm van De Streek kent in het zuidelijk deel, onder Rouveen, een opmerkelijke afwijking. Hier lijkt een extra slinger aan het lint geplakt. Bij het tracé van de 'olde dijck' is van een dergelijke bocht nog geen sprake. Waarschijnlijk is bij de laatste verplaatsing van oude naar nieuwe dijck aanvankelijk van een evenwijdige opschuiving sprake geweest, maar is later het zuidelijkste deel nog een stukje verder opgeschoven. Dit kan worden verklaard uit het feit dat daarmee ook het zuidelijkste deel op het zand kwam te liggen.

2.6 Verdikking door vererving

De Streek wordt gekenmerkt door een groot aantal boerderijen die niet alleen naast elkaar maar ook achter elkaar zijn gesitueerd. Dit voor Staphorst en Rouveen karakteristieke bebouwingspatroon vindt zijn oorsprong in een unieke combinatie van landschappelijke en sociaal-culturele randvoorwaarden.

De bewoners van de Streek kennen een sterke gemeenschapszin, hetgeen zich ondermeer uit in een honkvast karakter. Wanneer de bevolking groeit worden de kavels gesplitst en verdeeld. Doordat de ruimte gaandeweg de ontginning steeds beperkter wordt zijn de kavels op de Streek aanmerkelijk smaller dan de 125 meter breedte bij het begin van de ontginning. Nieuwe boerderijen kunnen aanvankelijk nog tussen de bestaande geplaatst worden. Maar al snel ontbreekt hiertoe de ruimte. Elders in Nederland is in zulke situaties vaak besloten tot het stichten van een nieuwe nederzetting elders. Zo niet in Staphorst: hier worden de nieuwe boerderijen direct achter de bestaande gebouwd. Na de splitsing in de lengterichting worden de kavels nu

ook in de breedte gesplitst. Dit langdurige proces van vererving heeft in Staphorst geleid tot het karakteristieke bebouwingspatroon waarbij het lint op veel plekken verschillende rijen dik is en de achterliggende woningen worden ontsloten door paden (stegen) haaks op het lint.

proces van vererving